

Önceki Notların Tetiklediği Notlar: Yazma Eserlerde Metin Dışı Notların Etkileşimi*

MEHMET KALAYCI

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye

Ankara University Faculty of Divinity, Türkiye

mehkala@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-9016-3123>

Öz

Yazma eserlerde farklı zamanlarda ve değişik kişiler tarafından yazılmış olmalarına rağmen birbirine benzeyen notlara tesadüf edilir. Benzerlik, notun bazen sadece yazılma şeklinde, bazen sadece gerekçesinde bazen de her ikisinde birden kendini gösterir. Bu noktada önceki notlar tetikleyici ve yönlendirici bir etkiye sahiptir. Bu türden notlar, sonrakiler için güdüleyici bir etki oluşturur ve hazır ifade kalıpları sunar. Bu yazıda temelde yazma eserlerdeki notların birbirleri ile etkileşimi ele alınmış ve farklı not örnekleri üzerinden işaret edilen durum somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yazma Eserler, Metin Dışı Notlar, Tetikleyici Etki, Yönlendirici Etki.

Notes Triggered by Previous Notes: Interaction of Extratextual Notes in Manuscripts

Abstract

Although the notes found in manuscript works were written at different times and by different individuals, one often encounters strikingly similar entries. This resemblance may manifest either in the manner of writing, or in the underlying rationale, or in both simultaneously. At this point, the previous notes produce a triggering and guiding influence. They function as a motivating impulse for subsequent annotations and provide ready-made expressive formulations. This study primarily examines this phenomenon and seeks to illustrate it through selected examples of various marginal notes.

Keywords: Manuscripts, Extratextual Notes, Triggering Influence, Guiding Influence.

Giriş

Yazma eser nüshaları, ihtiva ettikleri metinlerin yanı sıra çok sayıda metin dışı not da barındırabilmektedir. Çoğunlukla malikler veya okurlar tarafından düşülen bu notlar, nüshaların dolaşım hikâyesini tespit edebilmeyi kolaylaştırır. Bu sayede hangi zaman diliminde, nerelerde ve kimler tarafından nüshanın sahiplenildiği, okunduğu veya okutulduğu tespit edilebilir hale gelir. Zamanla biriken bu türden notlar, nüshaları farklı nesillerden izler taşıyan birer fiziksel tarih objesine dönüştürür. Böylesi bir nüshaya sahip olmak, sonrakiler için yalnızca bir kitaba sahip olmanın ötesinde anlamlar taşır; öncekilerin yaptığı gibi onlar da nüshalara kendilerinden bir şeyler katarlar ve bu sayede nüshanın dolaşım hikâyesine kendilerini de dâhil etmiş olurlar. Bu durum zaman zaman farklı nesillerin nüshalar üzerinden gıyabi bir etkileşimine sahne olur. Bu etkileşimde, ilk notların anlamlı bir etkisi söz konusudur. İlk not efekti olarak da adlandırılabilir bu etkinin tetikleyici ve yönlendirici iki boyutu söz konusudur ki bu araştırma notunda temelde bu husus ele alınmış ve farklı türde metin dışı not örnekleri üzerinden mesele izah edilmeye çalışılmıştır.

I.

Bir yazma eser nüshası üzerinde bir not görüp de kendisi bundan etkilenecek veya cesaret alarak not düşen pek çok malikle veya okurla karşılaşılır. Bu bakımdan ilk not veya notlar, nüshaların sonraki malikleri veya okurları için kendi notlarını düşme noktasında birer tetikleyici işlevi görür. O ilk not veya notlar olmasa muhtemelen sonrakiler de olmayacaktır. Ancak ilk not veya notlar, sonraki malikler veya okurlar için yalnızca tetikleyici bir işlev görmezler, bunun yanı sıra -ve belki daha fazla- onları yönlendirirler. Buradaki yönlendirme, sonraki için bir notun nasıl yazılacağına dair biçimsel bir çerçeve sunma şeklinde tezahür eder. İlk not veya notlar nasıl yazılmışsa, sonrakilerin de aynı biçimsel çerçeve üzerinden kendilerine dair olan hususları dile getirdikleri görülür. İbn Kudâme el-Mağdisî'nin (ö. 620/1223) *Minhâcu'l-Ķāşidîn* isimli eserinin 3 Muharrem 713 (30 Nisan 1313) tarihinde istinsah edilmiş bir nüshasında¹ yer alan gözden geçirme notları bu noktada iyi birer örnektir.

* Bu yazıya konu olan örneklerden bazıları, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yazma Eserler Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin düzenlediği Temellük Kayıtları temalı atölye çalışması kapsamında, 28.01.2023 tarihinde gerçekleştirdiğimiz "Muharriki Tespit Etmek: Temellük Kayıtlarının Sebebi Olarak Temellük Kayıtları" başlıklı sözlü sunumda paylaşılmıştır.

¹ İbn Kudâme el-Mağdisî, *Minhâcu'l-Ķāşidîn*, Süleymaniye Kütüphanesi-Nuruosmaniye, no. 1274, v. 106b.

Nüşanın hatimesinde yer alan dört notta yukarıdan aşağıya istif sırasına göre ilki ‘Abdurrahmān b. ‘Abdulvehhāb’a aittir ve okunabildiği kadarıyla da 742 (1341-1342?) tarihlidir. Altındaki not, ismini vermeyen bir kimse tarafından 733 Cemaziyelahir’inde (1333) yazılmıştır. Onun altındaki not, ‘Alī b. Aḥmed b. Aḥmed el-Ḡulfī (?) tarafından muhtemelen 730 Şaban’ının 26’sında (14 Haziran 1330?) yazılmıştır.² En alta yer alan son not ise mezhep olarak el-Ḥanefī, nesep olarak el-Bekrī ve vatan olarak el-Ḥarbāvī nisbelerini paylaşan ‘Afīfuddīn b. eş-Şeyḥ Muḥammed tarafından yazılmıştır. Diğerlerinin aksine herhangi bir tarih bilgisinin olmadığı, ayrıca üzerine düşülmüş notların da belirli bir tarihsel sırayı takip ettiği göz önünde bulundurulursa muhtemelen bu son not nüshanın gözden geçirilmesine yönelik olarak düşülmüş dört notun ilki ve dolaylı olarak varlık sebebi konumundadır.

“Nāzara fī” ifadesiyle başlayan bir başka not dizisi Ḥāfızuddīn en-Nesefī’nin (ö. 710/1310) *el-Mustaşfā* adlı eserinin 17 Zilhicce 715 (13 Mart 1316) tarihinde istinsah edilmiş bir nüshasında³ yer alır. Bu eserin de yazma eser koleksiyonlarında çok sayıda nüshası söz konusudur; ancak bunların hiçbirinde bu türden birbirini takip eden gözden geçirme notuna rastlanmaz. Nüşanın zahriye sayfasında bu çerçevede altı not söz konusudur.

² Bu notta kendisi, ebeveyni ve bütün Müslümanlar için Allah’tan bağışlama talebinde bulunurken bu kapsamda “bu okumaya sebep olanları” da ayrıca zikretmiş olması dikkat çekicidir. Bunun daha önceki notlar ile bir alakasını tümüyle yadsımamak gerekir.

³ en-Nesefī, *el-Mustaşfā fī Şerḥi’-n-Nāfi’*, Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 1846, v. 1a.

Notlardan üçünün aynı aileye mensup kişilerce yazıldığı fark edilir. İlki 22 Zilhicce 870 (5 Ağustos 1466?) tarihinde ‘Alī en-Nāşih el-Ḥaneḫī tarafından, ikincisi 944 Receb’inin başlarında (1537) İbrāhīm b. ‘Alī en-Nāşih el-Ḥaneḫī tarafından, üçüncüsü de 979 Rebiussani’sinde (1571) Muḥammed b. İbrāhīm b. en-Nāşih el-Ḥaneḫī tarafından yazılmıştır. Notlar ilk tahlilde, nüshanın üç kuşak boyunca aynı ailenin mülkiyetinde olduğunu, bu nedenle de notlardaki “naẓara fī” ibaresinin kitabın gözetimi olarak anlaşılabilceği düşündürür. Ayrıca bu üç isimden sonuncusuna ait bir mülkiyet kaydının da ilgili sayfada yer alıyor olması bu ihtimali kuvvetlendirir. Fakat nüshadaki diğer notlardan biri olan Aḥmed b. Aḥmed b. Emīr Ḥāc el-Ḥaneḫī’nin notunun 946 Cemaziyelula’sının başları (Eylül 1539) tarihli olması, notların nüshanın gözetiminden ziyade gözden geçirilmesi merkezli olarak yazıldığını düşünmeye imkân tanır. Nitekim nüshanın baştaki vikaye sayfalarından birinde el-Felāḫī nispeli biri tarafından yazılmış benzer bir notun “ṭāle’a fī ḥāza’l-kitāb” ibaresiyle başlıyor oluşu bunu destekler.⁴ Benzer bir biçimde nüshanın hatimesinde yer alan “Bunu babasının oğlu olan bir fakir gözden geçirdi ve olgunlaşmış sözlerinden derlemeye bulundu.” şeklindeki not da⁵ “naẓara fī” ifadesinin nüshanın gözden geçirilmesi amacına matuf olduğunu ortaya koyar. Nüshanın zahriyesindeki kalan iki nottan biri Trablus’ta hatip olduğunu belirten İbrāhīm b. Aḥmed el-Ḥaṭīb’e aittir ve 986 Cemaziyelahir’i (1578) tarihlidir. Diğeri ise tarihsiz bir not olup Muḥammed b. ‘Abdillāh el-

⁴ Murad Buhari Koleksiyonu 332 numaralı demirbaşta yer alan ve içinde üç ayrı eser barındıran bir mecmuanın sonunda “naẓara fī” ibaresi ile başlayan çok sayıda notun altında, “ṭāle’a fī” şeklinde başlayan benzer bir notun yer alıyor olmasını da bu minvalde değerlendirmek gerekir. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi-Murad Buhari, no. 332, v. 198a-b.

⁵ “نظر فيه و اقتطف من ياتع معانيه الفقير بن أبيه غفر له محمد و اله امين”

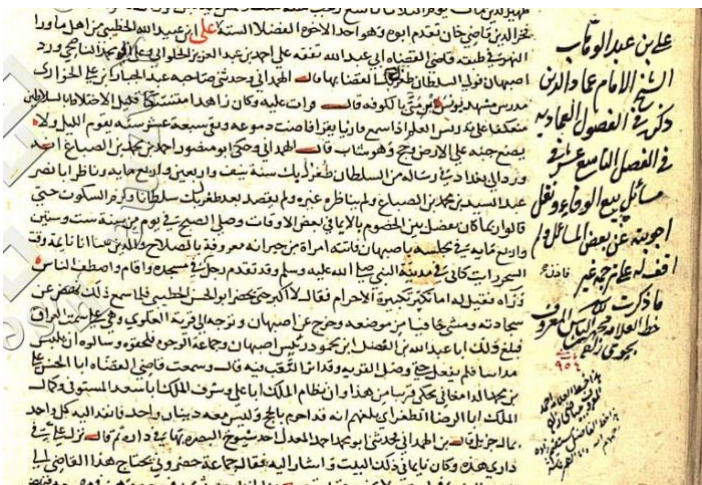
Mısrî el-Buḥayrî olarak ismini paylaşan birine aittir. Muhtemelen ‘Alî en-Nâşih el-Ḥanefî veya baştaki vikayede el-Felâhî nispeli kişinin yazdığı ilk not, nüsha üzerindeki diğer gözden geçirme notları için bir motivasyon sebebi olmuş ve diğer notların ilk notun biçimsel formunu farklı şekillerde tekrarlamalarına neden olmuştur.

II.

İlk notların tetikleyici ve yönlendirici etkisine haşiye ve talik notlarında da rastlanır. İlk notlara yansıyan bir açıklama ve değerlendirme, sonrakilerin de aynı istikamette bir içerik üzerinden şekillenmesine neden olabilir. Muḥyiddîn el-Ḳuraşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevāhiru'l-Muḍiyye* adlı eserinin bir nüshasında yer alan bir kenar notu bu noktada iyi bir örnektir. Bu nüsha İbn Nuceym el-Mısrî (ö. 970/1563), Çivizâde Mehmed Efendi (ö. 995/1587), Beyâzizâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687), Mustakîmzâde Süleymân Efendi (ö. 1202/1788) ve Muştafâ ‘Âşir Efendi (ö. 1219/1804) tarafından gözden geçirilmiş ve ana metne ilave kabilinden kenarlara notlar yazılmış bir nüshadır. Bu notlardan biri ana metinde geçmeyen ‘Alî b. ‘Abdulvehhâb’a dair ve şu şekildedir:

eş-Şeyḫ el-İmâm ‘İmâduddîn *el-Fuṣûlu'l-‘İmâdiyye*'nin on dokuzuncu faslında bey'û'l-vefâ meselesi altında onu zikretmiş ve onun bazı meselelerle ilgili cevaplarını nakletmiştir. Burada paylaştığım dışında onun biyografisine ilişkin başka bir bilgiye rastlamadım.⁶

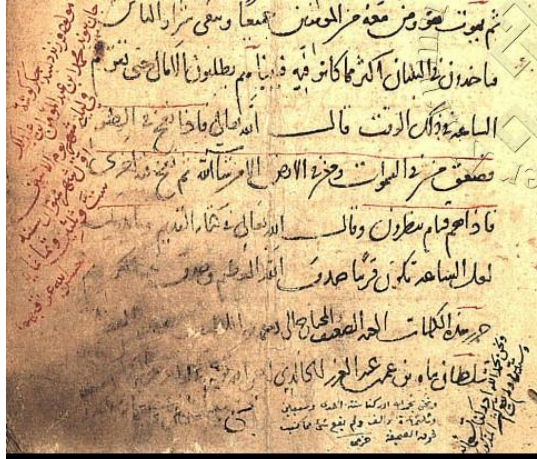
Bu notun hemen altında ise birbirini takip eden ve üç ayrı kişinin kaleminden çıktığı anlaşılan notlar söz konusudur.

⁶ el-Ḳuraşî, *el-Cevāhiru'l-Muḍiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi-Âşir Efendi, no. 248, v. 68b.

Bunlardan ilki “Çivizāde olarak bilinen Allame Muḥammed b. İlyās’ın hattıdır.”, ikincisi “Bu hat Beyāzizāde olarak bilinen Allame Aḥmed’in hattıdır.”, üçüncüsü ise “Bu hat Fazıl Mustakīmzāde’nin hattıdır, Allah hepsinden razı olsun. Bu fakir ise ‘Āşir.” şeklindedir. ‘Alī b. ‘Abdilvehhāb’a dair kenar notunun Çivizāde’nin hattı olduğunu tefrik eden ve bunu kenara bir açıklama notu olarak kaydeden Beyāzizāde, Mustakīmzāde ve Muştafā ‘Āşir Efendi’ye ait benzer istikametteki notların hem tetikleyicisi hem de yönlendiricisi konumundadır. Muhtemelen onun notu olmasaydı, Mustakīmzāde veya Muştafā ‘Āşir Efendi’nin aklına ‘Alī b. ‘Abdilvehhāb’a dair kenar notunun hattının Çivizāde’ye ait olduğunu yazmak gelmeyecekti.

Önceki bir değerlendirmenin sonrakini tetiklediği ve yönlendirdiği bir başka haşiye notu örneğiyle Necmuddīn Dāye er-Rāzī’nin (ö. 654/1256) *Mirşādu’l-‘İbād* adlı eserinin bir nüshasının zahriye sayfasında karşılaşılır. Sultān Şāh b. ‘Ömer b. ‘Abdul‘azīz el-Ḥālidī isminde birisinin, kıyamet alametlerine dair kısa bir metnin olduğu sayfanın sağ alt köşesinde hem sayfadaki metne hem de birbirine muvazi iki dikkat çekici notu söz konusudur.⁷

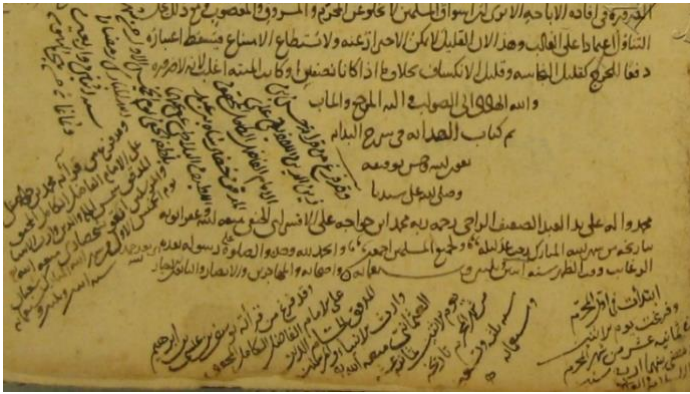
Notlardan ilki “Allah’a hamd olsun ki 960 (1552-1553) yılını idrak ettik ve burada zikredilenlerin çoğu gerçekleşmedi.” şeklinde, ikincisi ise “Allah’a hamd olsun ki 1371 (1951) yılını idrak ettik ve yukarıda sayfada yazılanlardan hiçbirisi vaki olmadı. Hazmi” şeklindedir. Bu ikinci notu yazan kişi, Süleymaniye Kütüphanesi müdürlüğü de yapmış olan ve yazma eserlerde tetkik ve tashih kabilinden pek çok notuna rastlanan Mehmet

⁷ er-Rāzī, *Mirşādu’l-‘İbād*, Süleymaniye Kütüphanesi-Murad Buhari, no. 214, v. 1a.

Hazmi Tura'dır (ö. 1960). Sayfada yer alan 960 (1552-1553) yılındaki ilk not olmasaydı, Hazmi Tura'nın bu şekilde bir not düşüp düşmeyeceğini tahmin etmek zordur.

III.

Daha önceki bir notun, benzer tarzda notlar yazmayı tetiklemesine ve yönlendirmesine kıraat notları bağlamında da karşılaşılr. Kıraat notları, bir metnin bir kişiye okunması sonrasında ya okuyan ya da kendisine metnin okunduğu kişi tarafından yazılır. Burhānuddīn el-Mergīnānī'nin (ö. 593/1197) *el-Hidāye*'sinin bir nüshasının hatimesinde yer alan üç kıraat notu,⁸ farklı tarihlerde ve farklı kişilerce yazılmış olmalarına karşın aynı form üzerinden ifade edilmiştir. Notlar tarihsel sırayla şu şekildedir:

Muhammed b. Hâce 'Alī, bu [metnin] kıraatını fâzıl ve kâmil imam, muhakkik, müdekkik, nebilerin ve rasullerin varisi Şemsu'l-mille ve'd-dīn el-Küşşīşārī'de -Allah Teâla ondan [bizi] faydalandırsın- 732 yılında mübarek Şaban ayının başında perşembe günü (30 Nisan 1332) tamamladı.

Yüsuf b. 'İsâ b. İbrâhīm, bu [metnin] kıraatını fâzıl ve kâmil imam, muhakkik, müdekkik, nebilerin ve rasullerin varisi Hüsâmuddīn el-'Oşmâni'de -Allah Teâla ondan [bizi] faydalandırsın- 793 yılında Muharrem ayının 18'i pazartesi günü (26 Aralık 1390) tamamladı.

Hâsen b. Zeynuddīn el-Lâziki, bu [metnin] kıraatını fâzıl ve kâmil imam, muhakkik, müdekkik Hıdır Şâh b. 'Abdillaţif el-Balâtî'de -Allah her ikisini de bağışlasın- 842 yılında mübarek Ramazan ayının başında perşembe günü (19 Şubat 1439) tamamladı.

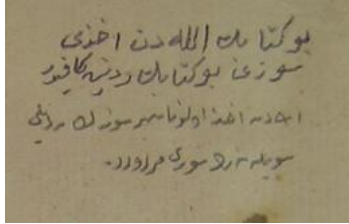
İlk notu yazan kişi, aynı zamanda nüshanın müstensihidir; nüshayı 732 Receb'inde Regaib gecesi (29 Mart 1332) yazmış ve kıraat kaydından farklı

⁸ el-Mergīnānī, *el-Hidāye*, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 511, v. 349a.

olarak burada el-Aksarāyī nisbesini paylaşmıştır. Bu ilk not, aradan yaklaşık altmış yıl geçtikten sonra metni başka bir hocaya okuyan Yūsuf b. ‘İsā b. İbrāhīm için de bir esin kaynağı oluşturmuş ve onun benzer şekilde bir not yazmasını tetiklemiş gibidir. Yūsuf b. ‘İsā b. İbrāhīm’in, kendini, notunu ilk notun ifade formunu birebir modelleyerek yazmış olması, ilk notun sadece tetikleyici olarak değil; aynı zamanda yönlendirici olarak da işlev gördüğünü gösterir. Öyle ki ilk notta, metnin kendisine okunduğu kişi için kullanılan sıfatlar ve yapılan dua, ikinci notta da aynıdır. Bu iki not, aradan elli yıl kadar geçtikten sonra yazılan üçüncü not için de benzer şekilde bir tetikleyici ve yönlendirici etki üretir ve üçüncü notun sahibi olan Ḥasen b. Zeynuddīn el-Lāzīkī’nin kendi kıraat notunu yazmasına, hatta benzer şekilde yazmasına vesile olur. Kendisine metnin okunduğu kişiye dair diğer iki nottaki aynı sıfatları kullanır. Diğerlerinden tek farkı, dua cümlesinin farklı oluşudur.

IV.

Fevaid kabilinden ilk not veya notlarının, yazma eserlerde zaman zaman bir tartışma bağlamı oluşturduğu ve sonraki notların da bu tartışmanın etrafında ilk nota muvafık ya da muhalif değerlendirmelere dönüştüğü görülür. Bunu yansıtan iki örnekten biri ‘Abdullah el-Bosnevī’nin (ö. 1054/1644) *Tecelliyâtı ‘Arā’isi’n-Nuşûş* adlı eserinin bir nüshasının baştaki vikaye sayfalarından birinde yer almaktadır.⁹

İlk notta “Bu kitābın Allah’tan aḥzī sözü bu kitābın reddine kāfīdir.” şeklinde bir değerlendirme, ikincisinde ise “Allah’tan aḥz olunan bir sözün reddini söyleyenin sözü merdūddur.” şeklinde bir karşı değerlendirme söz konusudur. Muhtemelen ilk değerlendirme olmasaydı ikinci notun sahibi karşı yöndeki kanaatini burada dile getirme ihtiyacı hissetmeyecekti.

Aynı istikamette, ancak bundan çok daha geniş bir polemik bağlamını yansıtan ikinci örnek ise simya ile ilgili eserleri toplayan bir mecmuanın baştaki ve sondaki vikayelerine farklı kişilerce düşülmüş notlardan oluşur.¹⁰

⁹ el-Bosnevī, *Tecelliyātu ‘Arā’isi’n-Nuşûş*, Süleymaniye Kütüphanesi-Hamidiye, no. 630, v. Ib.

¹⁰ *Mecmū‘a*, Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 3435, v. 183b-184a.

İlgili mecmuanın okunmasının caiz olup olmadığına odaklanan notların ilki muhtemelen soldaki sayfanın en yukarısında yer alan nottur.

Bu kitap, ifadelerinin gizemlerini anlayabilen ve bu sanatta derinleşmiş kimseler için, bütün cisimlerde -hatta necis olan şeylerde bile- etkili olan vehbî maddenin nasıl elde edileceğine dair kaidelerle doludur.

Bu notun, sonraki notları lehte veya aleyhte tetikleyen bir işlev gördüğü ve bu sayede mecmuanın barındırdıklarından daha sıra dışı bir fikrî tartışmanın şekillenmesine vesile olduğu söylenebilir. Diğer notlar şu şekildedir:

Derim ki bu söz doğrudur, çünkü bu iş zorluğun farkında olmakla kokusunun alınabileceği bir iştir. Ben sözü uzatmak istemem, zira bunu bilen bilir ve bunun çığırtkanlığını yapmanın faydası yoktur. Ayrıca cevherî madde her şeyde mevcuttur. Bu dediğimi böylece anla.

Ey dostlarım! İlmi isteyin ve ona yönelin, zira mal da rızık da tümüyle Allah'tandır. Allah'a tevekkül edin, faydalı ilim talep edin ve amelî ve itikat konularında cehaletinizi giderin. İşte bu, dünya ve ahiret yurdunda en kıymetli bilgidir. İlim tahsil ederek ve amel ederek dininizi şeytanın şerrinden koruyun. Saçma sapan sözlerden uzak durun, vaktinizi de boşa harcamayın; çünkü nefis ve ömür paha biçilmez bir cevherdir. Allah'ın size bahşettiği nimetlere sarılın ve şükredin; zira kim kimya ile mal elde etmeye çalışırsa, iflas etmiş olur.

Hamîd el-Kimyâvî, bu mecmuanın ruhtan yoksun olduğunu ve zaman kaybı olduğunu doğruladı.

Eski kitapların ve eserlerin kıymetini bilmeyen bu millete yazıklar olsun! Yine yazıklar olsun bu millete ki anlamadıkları (?) şeylere saçmalık dediler. Ey dostlarım! Bu türden sözlere körü körüne sarılmaktan

kaçının. İçindekiler saçma bile olsa bizler bu kitaba hürmet göstermeye mecburuz. Çünkü bu kitap eski bir kavmin eserlerinin tercümesidir...

Ey bu kitabı mütalaa etmek isteyen kişi! Yüksek akıl sahibi olsan bile vaktini boşa harcama, çünkü içindeki hiçbir şey doğru değil. Sana düşen gafletten uzak durmaktır.

Dostlarım! Bu kitaba bakmayın. Çünkü akıllı bir kimsenin amel edemeyeceği türden saçmalıklar barındırmaktadır. Çünkü batılların, gafillerin ve yalancıların amellerinden oluşmaktadır. ... Ben mütalaa ettim ve sadra şıfa hiçbir şey bulamadım. Muḥammed Sâlim Ṭrabzûnî.

Ey dostlar! Bu kitaptan uzak durun. Çünkü vaktinizi heba edecektir. İçinde doğru hiçbir şey bulunmamaktadır. Ḥâfız ‘Abdurrahîm.

Dostlarım! Bu kitaba bakmayın. İçindekilerin hiçbirisi doğru değil, bilakis yalandan ibaret. Ben dikkatli bir gözle inceledim çünkü. Ḥâfız İsmâ‘îl Bodrûmî.

Kardeşlerim! Ömrünüzü boş yere heba etmeyin, onu başka kitaplara harcayın. Bunda hiçbir şey yok; olsaydı ben alırdım. Muḥammed en-Necdî ed-Dâğıştânî.

Bakınız dostlarım! Mallarınızı yok etmeyin, aklınızı toplayın. Zira bu ve benzeri kitaplarda çarşılardaki gibi altın ve gümüş bulunmaz. Bu kitaba ehlinin bakması gerekir. el-Ḥâc Ḥâfız ‘Alî ed- Dâğıştânî el-‘Abbâsî.

Notlar üzerinden birbirlerine yönelik göndermeler barındıran bu tartışmanın, buraya sığmadığı ve mecmuanın baştaki vikaye sayfasına¹¹ da taşındığı görülmektedir. Buradaki notlar ise şu şekildedir:

Bir fakiri veya müflisi ihya etmek istersen, sana bu kitabın içindekiler yeter.

Bu söz, hukemanın masallarından başka bir şey bilmeyen bir cahilin sözüdür...

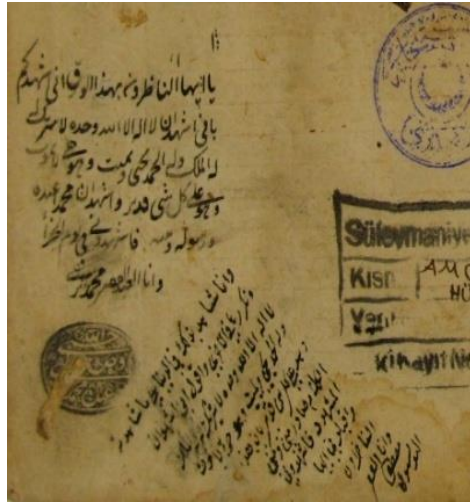
Derim ki: doğru bir sözü ayıplayanın afeti sakim bir anlayıştır. Avrupalı âlimler, özellikle de Alman olanlar, menfi ilimlerden müsbet bilgiyi çıkarırlar. Bu kitap yüksek akıl sahibi kişiler açısından faydalı bir kitaptır, cehalet ve şüphe ehli açısından değil. Bunu böyle anlayasın. Muhammed Hazmi el-Arabkiri

Mecmuadaki metinlerin hiçbirinde istinsah tarihi bilgisi mevcut değildir; bununla birlikte içinde eski olması muhtemel hatla yazılmış metinler söz konusudur. Mecmuanın muhtevasını öven ilk notun sahibinin, notu ne zaman yazdığı belli değildir; bununla birlikte sonraki notların 19. yüzyıl ve sonrasında kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. İtiraz kabilinden notların tabii bilimlerdeki ilerlemeye paralel olarak eski ile yeni arasındaki

¹¹ *Mecmū‘a*, Fatih, no. 3435, v. Ia.

geçiş sürecinin kısmi sancılarını barındırdığı fark edilir. Notları yazanların mecmuayı Fatih Kütüphanesi'nde gözden geçirmiş olması ihtimal dâhilindedir; bununla birlikte birbirlerini tanıyıp tanımadıkları meçhuldür. Her durumda bu notlar, ilk notun veya notların oluşturduğu etkinin ürünü olarak değerlendirilebilecek notlardır ve görülebildiği kadarıyla lehte veya aleyhteki kanaatler birbirine benzer istikamette şekillenmiştir. Mecmuanın muhtevası asırlardır aynıdır; ancak geç dönemde mecmuanın içerdiği hususlara dair yazılmış bir not, sonraki notları tetiklemiş ve yönlendirmiştir.

Yine bu kapsamda değerlendirilebilecek iki ilginç fevaid notuna es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin (ö. 816/1413) *Hâşiye 'alâ'l-Muṭavvel*'inin bir nüshasının zahriye sayfasında¹² tesadüf edilir.

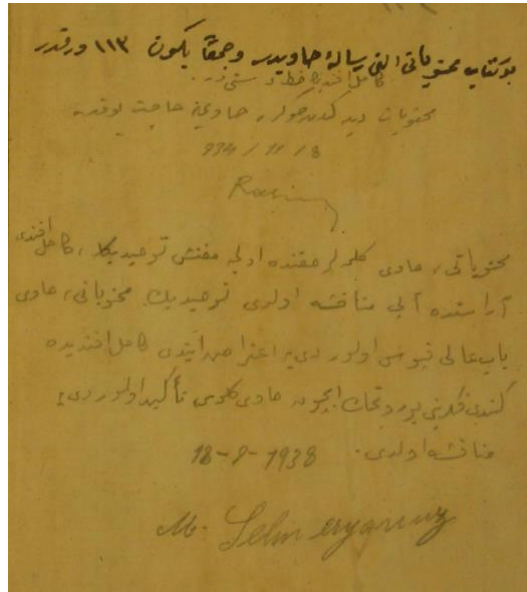

Nüshayı, dolayısıyla sayfayı görecek olan herkese hitaben Muhammed Rıfķı tarafından yazılan ilk not şu şekildedir:

Ey bu sayfaya bakanlar! Ben sizin benim “Allah’tan başka ilah yoktur, yalnız O vardır, O’nun şeriki yoktur, mülk O’nundur, hamd de O’nadır. O’dur dirilten ve öldüren, ama O ölmez. O her şeye kadirdir.” diye ve “Muhammed O’nun kulu, elçisi ve nebisidir” diye şahadetime şahitlik ettiğinize şahidim. Ceza gününde de buna şahitlik ediniz.

Bu ilk nottaki şahitlik isteğine Muṣṭafâ el-Bosnevî tarafından yazılan diğer notta hem cevap verilmiş hem de benzer şekilde bir şahitlik isteğinde bulunulmuştur. Bu notun ilgili nüshada olmasının ana nedeni ilk nota yansıyan sesleniştir. Bu ikinci not şu şekildedir:

¹² el-Curcânî, *Hâşiye 'alâ'l-Muṭavvel*, Süleymaniye Kütüphanesi-Amcazade Hüseyin, no. 383, v. 1a.

Siyah mürekkeple yazılmış ilk not “Bu kitab muhteviyâtı altı risaleyi hâvîdir ve cem’an yekûn 112 varaktır.” şeklindedir. Notun altına “Kâmil Efendi’nin hatt-ı destidir.” muhtemelen ikinci notun sahibi olan ve ismini Rasim olarak veren kişi tarafından bir açıklama notu yazılmıştır. Ona ait ikinci not ise ilk notta geçen bir ifadeye küçük bir itiraz kabilindedir ve şu şekildedir: “Muhteviyât didikten sonra hâvîye hacet yoktur. 8/11/934 Râsim.” M. Selim Eryavuz imzalı ve 18.9.1938 tarihli üçüncü not ise bu ikinci nottaki itiraza ve bunun arka planına dairedir ve şu şekildedir:

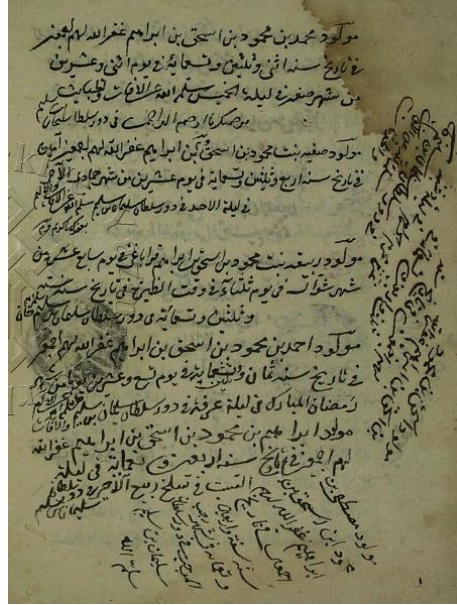
Muhteviyâtı hâvî kelimeler[i] hakkında evvelce Müfettiş Tevhîd Bey ile Kâmil Efendi arasında eyi münâkaşa oldu. Tevhîd Bey muhteviyâtı hâvî bâb-ı âlî kapusu olur diye itiraz etti. Kâmil Efendi de kendi kendini yerditmemek için hâvî kelimesi te’kid olur diye münâkaşa oldu.

İkinci notun sahibi, muhtemelen ayrıntıları üçüncü notta verilen tartışmadan haberdardır ve Tevhîd Bey’in iddiası istikametinde ilk notun altına bir ihtiyat kaydı koymuştur. İlk not olmasa, muhtemelen bu ikinci not da olmayacaktır. Aynısı, hatta belki daha fazlası üçüncü not için de geçerlidir. Rasim imzalı not, üçüncü notun sahibini bir açıklama getirme noktasında hareket geçirmiştir.

VI.

İlk notu yazan kimseyi harekete geçiren bir saikin, sonraki süreçte başka notların ortaya çıkmasına neden olma durumu, kişilerin doğum ve vefatları

için düşülen notlarda da kendini gösterir. Bir çocuğu için bir şekilde doğum tarihini not etmiş bir baba için bu not, sonraki süreçte diğer çocukları için de benzer tarzda notlar yazmasında bir tetikleyici işlevi görür. Ġazālî'nin (ö. 505/1111) *el-Erba'ın fî Uşûlî'd-Dîn* adlı eserinin bir nüshasının sonundaki doğum notları¹⁵ bu açıdan dikkat çekicidir.

Muhammed b. Maḥmūd b. İshāk b. İbrāhīm'in -Allah hepsini bağışlasın- doğumu 932 yılı Safer ayının 22. günü (8 Aralık 1525) olan Perşembe gecesindedir. Rahmet edenlerin en rahmet edeni olan Allah onu rahmetiyle afetlerden ve kötülüklerden korusun. Sultan Süleymān b. Selīm zamanında.

Şafiyye bt. Maḥmūd b. İshāk b. İbrāhīm'in -Allah hepsini bağışlasın. Amin- doğumu 934 yılı Cemaziyelahir ayının 20. günü (12 Mart 1528) olan Pazar gecesinde, Sultan Süleymān b. Selīm zamanındadır. Kerīm ve Raḥīm olan Allah yardımıyla onu afetlerden ve elemelerden korusun.

Rabī'a bt. Maḥmūd b. İshāk b. İbrāhīm Qarabāġî'nin doğumu 936 yılı Şevval ayının 17. günü (14 Haziran 1530) olan Salı günü zuhr [öğle] vaktinde, Sultan Süleymān b. Selīm Hān zamanındadır. Allah onu korusun.

Aḥmed b. Maḥmūd b. İshāk b. İbrāhīm'in -Allah hepsini bağışlasın- doğumu 938 yılı mübarek Ramazan ayının 29. gününde (5 Mayıs 1532)

¹⁵ Ġazālî, *el-Erba'ın fî Uşûlî'd-Dîn*, Süleymaniye Kütüphanesi-Kadızade Mehmed, no. 317, v. 118b.

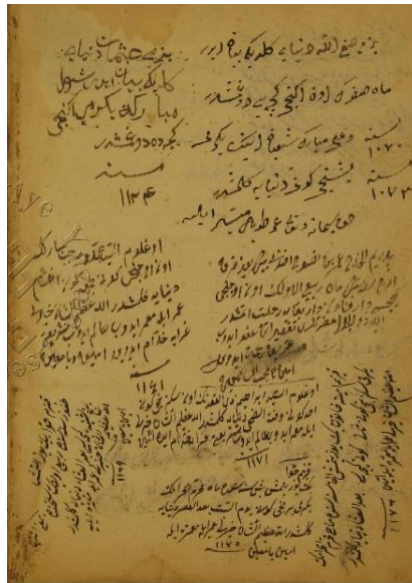
Arife gecesinde, Sultan Süleymân b. Selîm zamanındadır. Allah onu afetlerden ve elemelerden korusun.

İbrâhîm b. Maḥmûd b. İshâk b. İbrâhîm'in -Allah hepsini bağışlasın-doğumu 940 yılı Rabiulahir'in sonunda (Kasım 1533) Cumartesi geces, Sultan Süleymân b. Selîm zamanındadır.

İshâk b. Maḥmûd b. İshâk b. İbrâhîm'in -Allah hepsini bağışlasın-doğumu 943 yılı Muharrem'inin başında (Haziran 1536) Perşembe geces, Sultan Süleymân b. Selîm Hân zamanındadır. Allah onu afetlerden ve talihsizliklerden korusun.

Muṣṭafâ b. Maḥmûd b. İshâk b. İbrâhîm'in -Allah hepsini bağışlasın-doğumu 947 yılı Receb ayında (Kasım 1450), Sultan Süleymân b. Selîm zamanındadır.

Tek bir kişinin elinden çıkmış bu notlar, bir kişinin yedi çocuğunun doğumu için yazdığı notlardır. İlk notu yazdığında, diğer çocukları muhtemelen henüz hayatta değildir; ancak bu ilk not sonraki çocuklar için de benzer tarzda notlar yazmasına vesile olur. Üstelik notların küçük eksiklik veya fazlalıklar dışında neredeyse tamamının aynı biçimsel form üzerinden oluşturulduğu, benzer bilgi zeminlerinin esas alındığı ve benzer duaların gerçekleştirildiği görülür. Buna benzeyen ancak farklı kuşaklara mensup üç kişinin elinden çıktığı anlaşılan bir not dizisine, içinde çok sayıda risalenin bulunduğu bir *Mecmû'a*'nın sonlarında¹⁶ tesadüf edilir.

¹⁶ *Mecmû'a*, Balıkesir Yazma Eser Kütüphanesi-Balıkesir İl Halk, no. 125, v. 134b.

Tarihsel sıra esas alındığında görselin sağ üst köşesinde yer alan,

Bizim Şun‘ullāh dünyaya geldiği beyān ider, māh-ı Şaferiñ on ikinci gecesı doğmuşdur. Sene 1070 (1659). Ve ‘Alī mübārek Şa‘bān ayının yigirmi beşinci günü dünyāya gelmişdir. Sene 1073 (1663). Hakk Subhānehu ve Te‘ālā ‘ömr-i tavīli müyesser eyleye.

şeklindeki notun en eski tarihli not olduğu görülür. Bu not, aynı sayfaya ve muhtemelen nüshanın sonraki iki maliki tarafından yazılacak çok sayıda benzer notun muharriki konumundadır. Üstelik bu notun formunun, hemen yanına yazılan

Bizim ‘Osmān dünyāya geldiği beyān ider, Şevvāl-i mübārekde yigirmi ikinci gecede doğmuşdur. Sene 1124 (1712).

şeklindeki muahhar bir notta birebir modellendiği fark edilir. Bunun altına yazılan notlar ise tek bir kişinin elinden çıkmıştır ve genellikle aynı şablon kullanılarak yazılmıştır:

Oğlum es-Seyyid Muḥammed Receb-i mübārekiñ on üçüncü günü Cum‘a günü aḥşām dünyāya gelmişdir. Allāh ‘Azīmu’s-Şān hayırlı ‘ömür ile mu‘ammer idüp ‘ālim idüp şerī‘at-ı ğarrāya huddām ide. Āmīn yā Mu‘īn. Sene 1141 (1729).

Pederim el-Hāc ‘Ömer b. Naşūh Efendi biñ yüz kırk üç senesinde (1730) māh-ı Rebī‘u’l-evvelīñ on üçüncü gicesi dār-ı fenadan dār-ı bekāya riḥlet etmişdir. Allāh zū’l-celāl ḥazretleri takşīrātūñ ‘afv idüp ... Āmīn yā mucību’s-sā’ilīn.

Kızım Ḥavvā biñ yüz altmış dokuz senesinde Rabī‘u evveliniñ silḥinde (bi-ma’nā intihā) pençsenbe gicesi ba‘de’l-‘iṣā’ dünyāya gelmişdir. Allāh ‘Azīmu’s-Şān hayırlı ‘ömür ile mu‘ammere eyleye. Āmīn yā Mu‘īn. Sene 1169 (1756).

Oğlum es-Seyyid İbrāhīm Zī’l-ka‘de’niñ on sekizinci günü Aḥad günü vaḳti’d-ḍuḥā dünyāya gelmişdir. Allāh ‘Azīmu’s-Şān hayırlı [‘ömür] ile mu‘ammer idüp ‘ālim idüp şerī‘at-ı ğarrāya huddām ide. Āmīn. Sene 1171 (1758).

Kızım Ḥavvā biñ yüz yetmiş beş senesinde māh-u Muḥarremu’l-ḥarāmıñ yigirmi birinci günü yevmu’s-sebt ba‘de’l-‘aṣr dünyāya gelmişdir. Allāh ‘Azīmu’s-Şān hayırlı ‘ömür ile mu‘ammere eyleye. Āmīn yā Mu‘īn. Sene 1175 (1761).

Kızım Emīne Ḥātūn biñ yüz yetmiş altı senesinde māh-ı Muḥarremu’l-ḥarāmıñ yigirmi sekizinci günü sānī günü gicesi ba‘de’l-‘iṣā’ dünyāya gelmişdir. Allāh ‘Azīmu’s-Şān hayırlı ‘ömür ile mu‘ammere eyleye. Āmīn. Sene 1176 (1762).

VII.

İlk notun veya notların sonrakileri tetiklemesine ve yönlendirmesine en fazla temellük notlarında rastlanır. Bir nüsha üzerinde bir temellük notunun varlığı, sonrakiler için benzer türde kendi notlarını yazma noktasında teşvik edici bir vasıta işlevi görür; temellük notlarının normalde çok farklı biçimlerde yazılması muhtemel iken bazen ilk temellük notu, hangi ifadeyle başlamışsa veya ne türden bir metin akışı oluşturulmuşsa diğerlerinde de bunun sürdürüldüğü görülür. Molla Dınkoz'un (ö. 860/1456 [?]) *Şerhu Merāhi'l-Ervāh*'ının bir nüshasındaki kayıtlar¹⁷ ile Cârullah ez-Zemaḥşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ının bir nüshasındaki kayıtlar¹⁸ bu durumu "temelleke" ifadesi üzerinden örnekler. İlkinin zahriye sayfasında dört ayrı kişi tarafından düşülmüş notlar bulunmaktadır:

Notların hepsi de "bu fakir kul edindi..." anlamına gelen "temelleke el-‘abd el-fakîr" ibaresi ile başlamaktadır. Bunların her birinde isimden sonra iştigal olunan mesleğin dile getirilmiş olması dikkat çekicidir. Notlarda geçtiği şekliyle bunlar "Ayasofya'da Dersi‘âm Meḥmed", "Müderriş Muştafâ", "Kösec ‘Alî Efendi Medresesi'nde müderriş Meḥmed Emîn", "Dâru's-selâm Bağdat şehrinde kıādî ‘Abdurrahmân" olarak notlara yansımıştır. İlk notun hangisi olduğu belirsizdir, bununla birlikte diğer notların hepsinin de ilk yazılan notun biçimsel formunu muhafaza ettiği görülebilmektedir. *el-Keşşâf* nüshasında ise dört not yer almaktadır:

¹⁷ Molla Dınkoz, *Şerhu Merāhi'l-Ervāh*, Süleymaniye Kütüphanesi-Murad Buhari, no. 277, v. 1a.

¹⁸ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, Süleymaniye Kütüphanesi-Murad Molla, no. 275, v. 1a.

Bunlardan ilki “Devamındaki ile birlikte bunu Samed olan Rabbi’nin bağışlamasına muhtaç olan ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Mu’eyyed, 905 Receb’inin son on gününde (Şubat 1500) Edirne’de edildi.” şeklinde, ikincisi ise “Devamındaki ile birlikte bunu Allah’ın yarattıkları içerisinde O’na en muhtaç olan ‘Abdurrezzâk b. ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Mu’eyyed, 920 Cemaziyelula’sının 21’i (14 Temmuz 1514) cuma günü Kostantiniyye’de edildi.” şeklindedir. İlk notun sahibi Sultan 2. Bayezid dönemi âlimlerinden Mu’eyyedzâde ‘Abdurrahmân Efendi (ö. 922/1516), ikinci notun sahibi ise onun oğlu ‘Abdurrezzâk’tır. Diğer iki nottan biri “Devamındaki diğer cilt ile birlikte bunu 936 Safer’inde (Ekim-Kasım 1539) Kostantiniyye şehrinde edindim. Ben Yûsuf b. eş-Şeyh Hûsâm’ım.” şeklinde ve diğeri de “Sonrasındaki ile birlikte bunu Allah’a en fazla muhtaç olan Yahyâ b. ‘Ömer edildi.” şeklindedir. Bu dört notun hepsinde de bu ciltle birlikte devam cildini de içine katan “temelleke mâ ba’deh...” ifadesinin muhafaza edildiği görülür. Ayrıca ilk üç notta nüshanın edinilme tarihi ve mekânının da belirtildiği fark edilir. Bu durum, ilk notun sonraki notları nasıl yönlendirdiğini gösterir.

Benzer türde, ancak bu kez “nevbet” ifadesi üzerinden kendini tekrarlayan temellük notlarına, biri İbn Miskeveyh’in (ö. 421/1030) *el-Hevâmil ve’ş-Şevâmil* adlı eserinin,¹⁹ diğeri de Fahrüddîn er-Râzî’nin (ö. 606/1210) *el-Maḥşûl* adlı eserinin²⁰ eski tarihli nüshalarında tesadüf edilir.

¹⁹ İbn Miskeveyh, *el-Hevâmil ve’ş-Şevâmil*, Süleymaniye Kütüphanesi-Ayasofya, no. 2476, v. 1a.

²⁰ er-Râzî, *el-Maḥşûl*, Süleymaniye Kütüphanesi-Murad Molla, no. 707, v. 1a.

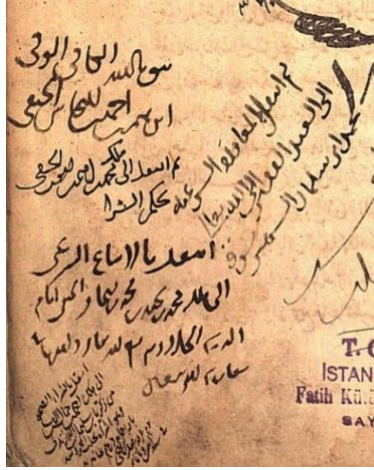
İbn Miskeveyh'in eserinin nüshasında sekiz ayrı temellük notu söz konusudur.

Bunlardan ilki muhtemelen sol üst köşede yer alan ve “temellekeh” ifadesiyle başlayan Muḥammed b. İbrâhîm eş-Şîblî’ye ait 440 (1048-1049) tarihli nottur. Sonraki notların biri hariç hepsi “...kulun nöbetinde” anlamına gelen “fî nevbeti’l-‘abd...” ifadesiyle başlar. Bu ifadenin, nüshanın bir kişinin gözetiminde olmasını ifade ediyor olabileceği ve temellük notu anlamına gelmeyebileceği akla gelebilir. Fakat en alttaki notu yazan kişinin aynı ifade ile notuna başlayıp ardından bunu Şeyḫ Bedruddîn el-‘Alâ’î el-Ḥanefî’nin terekesinden aldığını belirtmiş olması buradaki nevbetin temellük olduğuna delalet eder. Faḥruddîn er-Râzî’nin *el-Maḥşûl*’ünün nüshasında toplamda sekiz temellük notu yer alır. Bunların hangisinin ilk not olduğu belli değildir, ancak bu notlardan beşinin “fî nevbeti’l-fakîr” ifadesiyle başlıyor oluşu, ilk notun sonrakiler üzerindeki yönlendirici etkisini gayet açık örnekler.

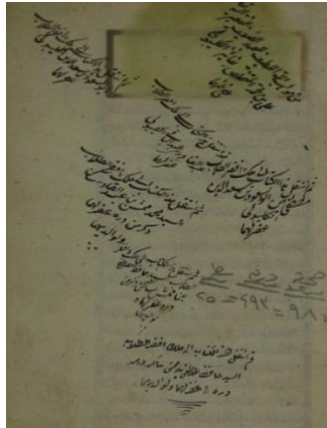
Temellük notlarındaki tetikleyici ve yönlendirici etki, intikal kelimesiyle başlayan notlarda fazlaca görülür. Ḥâfızuddîn en-Nesefî’nin *el-Kâfî* adlı eserinin²¹ ve Molla Ḥusrev’in (ö. 885/1480) *Dureru’l-Hukkâm* adlı eserinin bir nüshası, bunu oldukça güzel yansıtır. en-Nesefî’nin eserinin nüshasında yer alan beş temellük notundan ilki muhtemelen İbrâhîm b. Aḥmed en-Nehḥâs el-Ḥanefî’ye ait olan nottur.

²¹ en-Nesefî, *el-Kâfî fî Şerḥi’l-Vâfi*, Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 1858, v. 1a.

Diğer dört notun hepsi de “intekale” ifadesiyle başlar; bunun yanında bu dört notun hepsinde de şeri bir alışverişle nüshanın temin edildiğine işaret eden bir ifade yer alır. Bunun temellük notunu hukuki bir zemine oturtmak için dile getirilmiş ve aynı hukukun sonraki maliklerce de sürdürülmüş bir uygulama biçimi olup olmadığı belirsizdir. Fakat her halükârda ilk intikal ifadesiyle başlayan ilk notun, sonrakiler için yönlendirici bir etki ürettiği açıkça görülür.

Molla Hüsrev’in eserindeki notlar ise daha dikkat çekicidir. Zahriye sayfasındaki altı ayrı kişiye ait temellük notundan yalnızca biri intikal kelimesiyle başlamayan bir nottur ve Fâ’iz el-Gelibolî lakaplı ‘Alî b. Mehmed’e aittir.

Ondan muhtemelen onun talebesi ‘Abdulḳādir b. ‘Abdulbākî el-Gelibolî’ye intikal eder. Bu talebe kendisini notta “efḳaru’ṭ-ṭullāb” olarak

niteler. İntikal kelimesiyle başlayan diğer bütün notlarda aynı zamanda bu ifadenin de tekrarlandığı görülür. Bu durum not sahiplerinin her birinin diğerinin talebesi olabileceğini düşündürür; nitekim notlarda not sahiplerinin akraba olabileceği yönündeki bazı işaretler bunu destekler. Notlarda adı geçen Ebū's-su'ūd b. Sa'duddīn el-Gelibolī, diğer bir not sahibi olan Muştafā b. Ebū's-su'ūd b. Sa'duddīn'in babasıdır. Benzer şekilde 'Abdulkādir b. 'Abdulkāfī muhtemelen es-Seyyid Mehmed Memiş b. 'Abdilkādir'in; es-Seyyid Mehmed Memiş b. 'Abdilkādir de muhtemelen es-Seyyid Hāfız Muştafā b. Memiş'in babasıdır. Bu bilgiler, nüshanın en az iki ailenin kuşakları arasında dolaşımını sürdürdüğünü, ancak hepsinin de intikal kelimesiyle başlayan ve kendini "talebelerin en âcizi" olarak niteleyen ifadeyi kullanmaya devam ettiğini gösterir.

İlk temellük notunu takip eden sonraki notlarda genellikle "şümme" ifadesi kullanılır. Bu ifade, malik ile bir önceki malik arasındaki tarihsel zaman aralığının yakın olabileceğini ve birinden diğerine geçme şeklinde bir mülkiyet değişimi olabileceğini akla getirir. Bunun bu şekilde cereyan ettiği pek çok örnekle karşılaşılır; fakat "şümme" ifadesiyle başlayıp da önceki notun yazıldığı zaman ile kendi zamanı arasında oldukça geniş bir aralığın olduğu notlara da tesadüf edilir. Örneğin Ebū Yūsuf'un (ö. 182/798) *Kitābu'l-Ḥarāc*'ının Emīr Kātib el-İtkānī (ö. 758/1357) tarafından istinsahı gerçekleştirilmiş bir nüshası²² bunun bir örneğidir.

Nüshanın zahriye sayfasında müstensih Emīr Kātib dāhil altı temellük notu mevcuttur. Emīr Kātib'in "Qivām el-Fārābī el-İtkānī olarak bilinen Emīr

²² Ebū Yūsuf, *Kitābu'l-Ḥarāc*, Süleymaniye Kütüphanesi-Laleli, no. 1604, v. 1a.

Kâtib b. Emîr ‘Ömer el-‘Amîd’in halis mülküdür.” şeklindeki notu nüsha üzerine yazılmış muhtemelen ilk temellük notudur. Bunun altında yer alan “şumme” ifadesiyle başlayan iki notun, Emîr Kâtib’in notunun biçimsel formunu aynen tekrarladığı görülür. Bunlardan biri Ebû Muhammed ‘Abdilberr İbnu’ş-Şihne’ye ait 889 (1484-1485) tarihli nottur. Notun sahibi büyük ihtimalle Seriiyuddîn İbnu’ş-Şihne (ö. 921/1515) olmalıdır. O, neredeyse yüz otuz yıl sonra nüshayı edinmiş olmasına rağmen ilk notun sahibi Emîr Kâtib’in notunun formunu tekrarlamıştır. Hâlîl b. Velî b. Hıdır el-Hanefî’ye ait olan not ise daha dikkat çekicidir; zira ilk nottan çok çok sonra 1197 (1782-1783) yılında yazılmış olmasına rağmen Emîr Kâtib’in notunun formuna tabi olduğu görülür. Kendisinden önce başkalarının nüshayı edinmiş ve başka şekillerde temellük notu düşmüş olmaları buna engel teşkil etmez. Bu durum bir taraftan ilk not veya notlara tabi olma isteğini örneklerken bir taraftan da “şumme” ile başlayan ifadelerin her durumda kitabın mülkiyetinin ardışık olarak el değiştirmesi anlamına gelmeyeceğini ifade eder.

Notların aynı şekilsel form üzerinden birbirine mutabakat göstermesinin daha önceki notun sadece şekline değil, aynı zamanda notun sahibinin tercihinine tabi olmaya kendilerini açma yönünde bir anlamı olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Bu türden durumlarda ilk notun veya notların sonrakileri etkilemesi kadar, aynı zamanda sonrakilerin bu etkiye bilinçli ve istekli bir biçimde açık olabildikleri görülür. İbn Ebî İsba’ın (ö. 654/1256) *Tahrîru’t-Taḥbîr* adlı eserinin bir nüshasının zahriye sayfasında yer alan temellük notları²³ bunu oldukça çarpıcı bir biçimde örnekler.

²³ İbn Ebî İsba‘, *Tahrîru’t-Taḥbîr*, Süleymaniye Kütüphanesi-Ragıp Paşa, no. 1078, v. 1a.

Diğer temellük notlarının aksı yönde ve büyük harflerle yazılmış olan not, meşhur tarihçi ve coğrafyacı Şihābuddīn Aḥmed b. Yaḥyā el-‘Ömerī’ye (ö. 749/1349) aittir; sonrasında “min kutubi” ibaresiyle başlayan üç temellük notu mevcuttur. Bunlardan ilki Ḥalīl b. Aybek’e aittir ve 738 (1337-1338) tarihli; bu kişi tarihçiliği ve dılcılığı ile meşhur Şalahuddīn eş-Şafedī’dir (ö. 764/1363). Nüsha, muhtemelen Şihābuddīn el-‘Ömerī henüz hayatta iken onun mülkiyetine girer. Nüshanın sonraki maliki eş-Şafedī’nin kızıdan olma torunu²⁴ ‘Abdurrahīm b. Muḥammed el-Ḳalkaşendī’dir (ö. 826 Safer); o nüshayı 796 (1393-1394) tarihinde mülkiyetine katmış ve dedesinin “min kutubi” şeklindeki notunun altına ve formu değiştirmeksizin “şumme min kutubi...” şeklinde kendi temellük notunu yazmıştır. Sonraki temellük notu yine meşhur bir fıkıh ve kelim âlimi olan Kemāluddīn İbn Ebī Şerīf’e (ö. 906/1500) aittir ve 878 (1473-1474) tarihli. O da eş-Şafedī’nin yazdığı, torununun da tabi olduğu temellük notu formuna sadakat göstererek kendi notunu yazar. Aradan uzunca bir süre geçtikten sonra nüshayı ‘Abdulḳādir b. ‘Ömer el-Baḡdādī’nin elde ettiği ve 1073 (1662-1663) tarihinde kendi temellük notunu yazdığı görülür; ancak bu kez temellük notunun formu “şumme min ni‘ami’llāhi ‘alā ‘abdi...” şeklinde değişir. Bu kişi, *Ḥizānetu’l-Edeb* adlı eseriyle şöhret bulan dılcı ‘Abdulḳādir el-Baḡdādī’dir (ö. 1093/1682). 1097 (1685-1686) tarihli ‘Abdulkerīm b. Şālih’e ait olan notta da bir önceki notun yani el-Baḡdādī’nin temellük notunun formunun aynen muhafaza edildiği ve “şumme min ni‘ami’llāhi ‘alā ‘abdi...” şeklinde yazıldığı görülür. Bütün bu örnekler, temellük notunun oluşturulmasında önceki notların sadece birer alternatif çerçevesi oluşturmanın ötesinde anlam ifade ediyor olabileceğini ve sonraki maliklerin bir nüshaya sahip olmayı aynı zamanda önceki maliklerin izlerini de içine alan bir hikâyeye katılma olarak değerlendirmiş olabileceklerini düşündürür.

Sonuç

Yazma eser nüshaları, geniş bir çeşitlilik üzerine kuruludur, bu yüzden genellemelerden olabildiğince kaçınmak gerekir. Bu yazıda farklı not türleri üzerinden paylaşılan örnekler için de bu husus fazlasıyla geçerlidir. Bu örnekler, yazma eser incelemelerimiz sırasında karşılaştığımız ve önceki notların sonrakileri etkilediğini düşünmeye imkân tanıyacak bir bakış açısını destekleyen örneklerdir. Söz konusu etki bazen tetikleyici bazen yönlendirici bazen de her ikisini içine alacak şekilde kendisini gösterebilmektedir. Yazıda paylaşılan örnekler bu etkinin genel olarak nasıl işlediğini ortaya

²⁴ İbn Ḳāḍī Şuhbe, *Ṭabaḳātu’s-Şāfi’iyye*, 4/89-90.

koymaktadır; bununla birlikte önceki notların sonrakileri etkilemesinde veya sonraki notların öncekilerin etkisinde kalmasında ne türden bir motivasyonun belirleyici olduğu ayrıca ele alınması gereken bir husustur. Bu noktada belki birkaç hususa dikkat çekilebilir: İlki önceki notların hazır bir şablon işlevi görüyor olabileceğidir; buna göre nüshanın sonraki maliklerinin ayrıca bir ifade kalıbı oluşturma zahmetine girmeksizin zaten var olan şablon üzerinden kendi notlarını yazabilme imkânı buldukları düşünülebilir. Bilhassa temellük notlarında bunun fazlaca kendini gösterdiğini belirtmek gerekir. İkinci olarak bunun kendi içinde ayrıca mülkiyet olgusunun hukuki bağlayıcılığını güçlendirme adına ilave bir motivasyon barındırabileceğini de dikkate almak gerekir. Üçüncüsü, önceki notların sadece not olarak değil önemli bazı şahıslara ait birer not olarak mütalaa ediliyor olabileceğidir; bu açıdan bakıldığında önceki notların birebir modellenmesinin aynı zamanda bunları yazan kişi veya kişilerin nüsha ile kurduğu bağa ortak olma, hatta belki onların hikâyesine ortak olma yönünde bir imkân oluşturduğu ifade edilebilir. Dördüncüsü, yazma eserlerin bilhassa malikler veya okurlar için kendileriyle ilgili tarihe kalıcı bir iz bırakma vesilesi olarak değerlendiriliyor olabileceğidir.²⁵ Daha önceki notların bu düşüncelyi belli ölçüde tetiklediği ve beslediği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Aydınlı, Elif Sezer. “Osmanlı Dönemi Hikâye Kitaplarında Kolektif Yazarlık.” *Nesir* 2 (2022), 47-64.
- el-Bosnevî, ‘Abdullah b. Muḥammed. *Tecelliyātu ‘Arā’isi’n-Nuşûş fî Manaşşāti Hikemi’l-Fuşûş*. Süleymaniye Kütüphanesi-Hamidiye, no. 630.
- el-Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf. *Hâşiye ‘alâ’l-Muṭavvel*. Süleymaniye Kütüphanesi-Amcazade Hüseyin, no. 383.
- Ebû Yûsuf, Ya’kûb b. İbrâhîm el-Kûfî. *Kitâbu’l-Ḥarâc*. Süleymaniye Kütüphanesi-Laleli, no. 1604.
- Ġanîzade, Nâdirî Mehmed Efendi. *Dîvân*. Süleymaniye Kütüphanesi-Nuruosmaniye, no. 3884.
- Ġazâlî, Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed. *el-Erba’în fî Uşûli’d-Dîn*, Süleymaniye Kütüphanesi-Kadıazade Mehmed, no. 317.
- İbn Ebî’l-İsba’, Zekiyyuddîn el-Mısrî. *Tahrîru’t-Taḥbîr*. Süleymaniye Kütüphanesi-Ragıp Paşa, no. 1078.

²⁵ Geç dönem Osmanlı’ında hikâye okurlarının, okuma işini tamamladıktan sonra kendi isimlerini ve okumayı tamamladıkları tarihi belirten bir not yazmalarını bu hususun bir yansıması olarak değerlendirmek de mümkündür. Bkz. Elif Sezer Aydınlı, “Osmanlı Dönemi Hikâye Kitaplarında Kolektif Yazarlık,” 52-53.

- İbn Kâdî Şuhbe, Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Aḥmed. *Ṭabaḳātu's-Şāfi'iyye*. Tah. el-Ḥāfız 'Abdul'alîm Ḥân. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1407.
- İbn Kudāme el-Maḳdisî, Muvaffaḳuddîn 'Abdullah b. Aḥmed. *Minhācu'l-Ḳāşidîn*. Süleymaniye Kütüphanesi-Nuruosmaniye, no. 1274.
- İbn Miskeveyh, Aḥmed b. Muḥammed el-Baḡdādî. *el-Hevāmîl ve's-Şevāmîl*. Süleymaniye Kütüphanesi-Ayasofya, no. 2476.
- el-Ḳuraşî, Muḥyiddîn 'Abdülkâdir b. Muḥammed. *el-Cevāhiru'l-Muḍiyye fî Ṭabaḳāti'l-Hanefiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi-Aşir Efendi, no. 248.
- Mecmū'a*, Balıkesir Yazma Eser Kütüphanesi-Balıkesir İl Halk, no. 125.
- Mecmū'a*, Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 3435.
- el-Mergînânî, Burhānuddîn 'Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidāye*. Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 511; *el-Hidāye*. Süleymaniye Kütüphanesi-Mahmud Paşa, no. 248.
- Molla Dinkoz, *Şerḥu Merāḥi'l-Ervāḥ*. Süleymaniye Kütüphanesi-Murad Buhari, no. 277.
- en-Nesefî, Ḥāfızuddîn 'Abdullah b. Aḥmed. *el-Mustaşfâ fî Şerḥi'n-Nāfi'*. Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 1846.
- en-Nesefî, Ḥāfızuddîn 'Abdullah b. Aḥmed. *el-Kāfi fî Şerḥi'l-Vāfi'*. Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 1858.
- er-Râzî, Faḥruddîn Muḥammed b. 'Ömer. *el-Maḥşûl fî 'İlmi Uşûli'l-Fıkh*. Süleymaniye Kütüphanesi-Murad Molla, no. 707.
- er-Râzî, Necmuddîn Dāye 'Abdullah b. Muḥammed. *Mirşadu'l-'İbād mine'l-Mebde' ile'l-Me'ād*. Süleymaniye Kütüphanesi-Murad Buhari, no. 214.
- ez-Zemaḥşerî, Cârullah Ebû'l-Ḳâsım Maḥmûd b. 'Ömer. *el-Keşşâf 'an Ḥakā'iki Ğavāmiḍi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekāvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. Süleymaniye Kütüphanesi-Murad Molla, no. 275.

